

Bred verdiskaping som strategi for bærekraftig stedsutvikling

Per Ingvar Haukeland ^{1,2} og Bent Aslak Brandtzæg¹

¹ Telemarksforskning Web: www.tmforsk.no

² Universitetet i Sørøst Norge; www.usn.no

‘Bred verdiskaping’ er et begrep utviklet gjennom to nasjonale verdiskapingsprogrammer. Det ene er «Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006-2010», ledet av Riksantikvaren, og det andre er «Naturarven som verdiskaper 2009-2014», ledet av Miljødirektoratet. I tillegg er begrepet brukt av Oppland fylkeskommune i det regionale programmet «Verdiskaping og Innovasjon» basert på natur og kultur (VINK) 2011-2016, og av Distriktsenterets arbeid med verdiskaping basert på natur- og kulturarv (2016-2018). I verdiskapingsprogrammene skulle pilotprosjektene vise hvordan natur- og kulturarven kunne brukes på en bærekraftig måte som ressurs i lokal nærings- og samfunnsutvikling. ‘Bred verdiskaping’ synliggjør samspillet mellom ulike former for verdiskaping i arbeid med bærekraftig stedsutvikling. I denne artikkelen vil vi se nærmere på hva som ligger i begrepet og hvordan det fremmes som en strategi for bærekraftig stedsutvikling.

Abstract:

Broad values creation as strategy for sustainable place development

This article is based on the evaluation of two national programs in Norway on values creation based on natural and cultural resources from 2006 to 2014, and it has been used by Oppland county council program on Values creation and Innovation based on nature and culture (2011-2016) and the Directorate for rural development (2016-2018). This article will address: what is broad values creation? How is broad values creation used as a strategy for sustainable place development? We will adhere to both a critical and constructive political ecology approach. Three key points are made: 1) broad values creation is the interplay between social, cultural, environmental and economic values creation, 2) there are conflicts between actors promoting use and protection of the natural- and cultural heritage that are sorted out in broad values creation strategies, 3) broad values creation is contingent to a synthesis of various factors, among them nature and culture, use and protection, private goods and public goods, local and global. A vertical glocal dimension and a horizontal dimension in a Quadruple Helix model are outlined. For broad values creation to be sustainable, all forms of values creation need to be assessed. A reinforcing interaction is a prerequisite for broad values creation to contribute to sustainable place-development. Finally, the establishment of new forms of cooperation and the introduction of new working methods, priorities and solutions, proves to be demanding without legitimacy in national guidelines and policies.

Keywords:

Broad values creation, environmental values creation, social values creation, cultural values creation, economic values creation, sustainability, protection and use of nature and cultural heritage, place-based community economic development, protected areas, environmental conflicts, integral environmental management models, political ecology

Innledning

Denne artikkelen bygger på en sammenstilling av erfaringer fra en rekke forskningsprosjekter over de siste 12 år ved Telemarksforskning (B.A. Brandtzæg & Haukeland, 2008, 2009, 2010, 2011a, 2011b, 2012, 2013; Riksantikvaren, 2011; P.I. Haukeland & Brandtzæg, 2009, 2011a og 2011b, 2014), men to av de mest sentrale er følgeevalueringene

av Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet (2006-2010), sammen med Nordlandsforskning og følgeevalueringen av Naturarven som verdiskaping (2009-2014). I tillegg bygger artikkelen på evaluering av det nasjonale programmet for Nasjonalparklandsbyene (P.I. Haukeland & Hvitsand, 2015) og følgeforskning i programmet Verdiskaping og Innovasjon basert på natur og kultur (VINK) (2011-2016), ledet av Oppland fylkeskommune, og bidrag til Distriktssenterets arbeid med bred verdiskaping (2016-2018). Vi har studert over 30 caseområder rundt omkring i landet og flere hundre tiltak som på en eller annen måte har jobbet med natur- og kulturarven som ressurs for verdiskaping og stedsutvikling. Artikkelen vil i hovedsak hente eksempler fra de to nasjonale verdiskapingsprogrammene for å synliggjøre hvordan bred verdiskaping kan sees som strategi for bærekraftig stedsutvikling. Tabell 1 viser bredden av prosjekter som var med.

Tabell 1 Prosjekter i Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet og i Naturarven som verdiskaper

Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet	Naturarven som verdiskaper
<ol style="list-style-type: none"> 1. Hamningberg i Finnmark 2. Bud – Kristiansund i Møre og Romsdal. 3. Valdres natur- og kulturpark 4. Nasjonalparkriket, Nord-Gudbrandsdalen i Oppland. 5. Porto Franco -- Kristiansands kulturelle frihavn. 6. Oddaprosessen 7. Hamnerdalen 8. Pilegrimsleden 9. Perler i Nordsjøløypa. 10. Nærøfjorden verdensarvpark. 11. Norsk tradisjonsfisk. 12. Den verdifulle kystkulturen i Nordland. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Fra fjord til fonn – Folgefonna 2. Nasjonalparklandsbyene 3. Kystarven – Vestlandet 4. Magiske og verdifulle opplevelser i Nord-Trøndelag 5. Mellom fjell, fjord og folk – Luster 6. Dovrefjell – områdeutvikling 7. Skatter for fremtiden 8. Sørnorsk kystnatur 9. Varnjargga, Varanki, Varanger 10. Verdiskaping skjer i møtet (Nærøfjorden) 11. Vidda Vinn (Telemark) 12. Villreinen som verdiskaper 13. Økoystem Dokkadelta

Begge de to nasjonale verdiskapingsprogrammene hadde en tilsvarende tredelt målsetting:

1. Vise hvordan natur- og kulturarven kan bidra til verdiskaping til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner.
2. Bidra til at natur- og kulturarven blir tatt godt vare på og øke oppslutningen om vernet av natur- og kulturarven, både i lokalsamfunnene og i samfunnet generelt.
3. Programmet skal utvikle og spre kunnskap om hvordan natur- og kulturarven bidrar både til bærekraftig nærings- og samfunnsutvikling.

Det politiske grunnlaget for den brede tilnærmingen i verdiskapingsprogrammene finner vi blant annet i St meld nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*: «Kulturminner og kulturmiljøer blir i for liten grad tatt i bruk som ressurs i samfunnsutviklingen. De kan gi grunnlag for kulturell, sosial, økonomisk og miljøvennlig utvikling og verdiskaping i lokalsamfunn og næringsliv» (s. 15). I St meld nr. 22 2004-2005 *Kultur og Næring* bringes inn en utvidet forståelse av begrepene: «Verdiskaping og innovasjon er ikke avgrensa til økonomisk vekst og fordeling av materielle goder, men utvidet til å omfatte både kulturelle, sosiale og økonomiske dimensjoner» (s. 7). I St meld 25 2004-2005 *Om regionalpolitikken* tas bærekraftperspektivet opp i en tilnærming som omfatter både bruk og vern: «Bærekraftig utvikling omfatter både økonomisk bærekraft, bærekraft for miljøet og sosial bærekraft, der også den kulturelle dimensjonen inngår. Utfordringen er å finne balansen mellom de ulike perspektivene. Det trenger ikke være noen motsetning mellom utvikling og vern» (s. 44). Et siste eksempel er i forhold til naturarven, hvor vi i NOU (2004:28) *Lov om bevaring av natur, landskap og biologisk mangfold (Naturmangfoldloven)*, som ble vedtatt i 2009, finner følgende formål: «Å sikre ved vern og bærekraftig bruk at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på for fremtiden» (§1).

Politikken var premissleverandør for verdiskapingsprogrammene. Vi kan fremheve tre slike premisser: 1) bærekraftperspektivet, 2) både bruk og vern og 3) fremme både nærings- og samfunnsutvikling. Dette er premisser

som ikke er gitt i ethvert utviklingsarbeid. Pilotprosjektene skulle, med andre ord, ikke bare fremme næringsutvikling, med vekt på økonomisk bærekraft og verdiskaping, men også en bredere samfunnsutvikling med vekt på det sosiale, kulturelle og miljømessige dimensjonene. Distriktpolitisk rettet programmene seg mot en bærekraftig stedsutvikling i rurale områder, for å synliggjøre hvordan bruk og bevaring av natur- og kulturressursene kan gjøre steder mer attraktive for bosetting, besøk og etablering.

Målsettingene og forventningene til prosjektene var store. Samtidig opplevde mange prosjektledere at det var vanskelig å fremme en såpass helhetlig og integrert tilnærming. Prosjektledere som kom fra forvaltningen fant det vanskelig å lage en bro til næringslivet, og de som kom fra næringslivet fant det tilsvarende vanskelig å lage en bro til forvaltningen. I tillegg skulle de samarbeide med kompetansemiljøer og involvere lokalbefolkningen. De første samlingene gikk naturlig nok med til en konkretisering av hvordan denne helhetlige tilnærmingen kunne konkretiseres. Ikke bare om hva som skulle gjøres, men også hvordan det skulle gjøres og formidles, slik at involverte parter i programmet og andre utenfor kunne forstå den helhetlige tilnærmingen.

Begrepsavklaring

Begrepene «bærekraft» og «verdiskaping» var ofte oppe til diskusjon i programmene. Hva legges i disse begrepene? Hvordan vet vi når noe er bærekraftig? Hva innebærer bærekraftig bruk av natur- og kulturarven? Hvordan kan vi sikre oss at bruken ikke går utover bevaringen? Er det bare den økonomiske verdiskapingen som skal synliggjøre og legitimere resultatet av arbeidet? Er ikke andre verdier enn de økonomiske like viktige i en bærekraftig stedsutvikling? Hvem har ansvaret for å sikre helheten? Diskusjonene rundt de to begrepene ble sentrale i forståelsen og konkretiseringen av den brede tilnærmingen. Vi skal her kort gjengi hvordan disse spørsmålene ble diskutert, og hvordan de etter hvert munnet ut i begrepet 'bred verdiskaping'.

Ordet «bærekraft» brukes ofte på en upresis måte. Et eksempel: En representant for Statoil (før navneskifte) sier til Dagsrevyen i NRK at de skrinlegger videre leting etter olje og gass i et område i Barentshavet, fordi det ikke er «bærekraftig». Journalisten spør hva som menes, og får til svar at det ikke er «lønnsomt». Ordet «bærekraft» blir da brukt i betydning «økonomisk bærekraft». I verdiskapingsprogrammene skulle også andre former for bærekraft inkluderes. FN's Verdenskommisjon for Miljø og Utvikling (UNCED), som i rapporten *Vår Felles Framtid* (1987), definerte en «bærekraftig utvikling» som «en utvikling som tilfredsstiller dagens behov uten å ødelegge for framtidige generasjoner sine muligheter til å tilfredsstille sine behov» (s.10). UNCED trakk fram tre sentrale drivkrefter til en bærekraftig utvikling: økonomisk vekst, bekjempelse av fattigdom og et helsefremmende miljø. Den økonomiske veksten var ansett som den viktigste å få på plass før en kunne bekjempe fattigdom og økokrise. Worldwatch Institute (1989) pekte på at den økonomiske veksten kunne, mot UNCED sin hensikt, reproducere og forverre fattigdom og økokrise om ikke maktforholdet og ressursfordelingen mellom rike og fattige i verden utjevnes. Behovet for en mer helhetlig og integrert tilnærming til begrepet «bærekraft» ble tydelig (Næss med Haukeland, 1992). FN presiserte utover på 1990-tallet at disse tre drivkreftene måtte sees i sammenheng, noe flere og flere har tatt innover seg, inkludert reiselivet. Innovasjon Norge presenterer følgende tredelte målsetting for det de kaller «bærekraftig reiseliv»: 1) bevaring av natur, kultur og miljø, 2) styrking av sosiale verdier og 3) økonomisk levedyktighet (se visitNorway.no). Flere steder finner vi samme tredeling, men utfordringen er å vurdere de samlet sett.

Flere virksomheter, deriblant Skandia, forsøkte tidlig på 1990-tallet å konkretisere helheten i konseptet «Triple Bottom Line» (Savitz & Weber, 2006). Dette går ut på at en virksomhets «bunnlinje» ikke bare skulle måles etter dets finansielle resultat, men også etter dets resultat i forhold til samfunnsansvar og miljø. Flere virksomheter har hengt seg på. Selv om dette kan brukes mest som et profileringstiltak, mer enn en reell ambisjon om grønn og etisk produksjon, så er det et konsept som knytter den økonomiske bærekraften til det sosiale og miljømessige. Vi spilte inn til programmene et forslag om å utvide bærekraftperspektivet med enda en dimensjon: det kulturelle. Vi oppfordret at tiltak skulle vurderes etter en «kvadrupel bunnlinje» (Haukeland & Brandtzæg 2009). Vi mener at dette kan bidra til å gi bærekraftbegrepet en ny dimensjon. I dag har FN utvidet begrepet til 17 bærekraftsmål (sustainability goals), men går vi nærmere inn på disse, er de sammenfallende med sosial, kulturell, økonomisk og miljømessig bærekraft.

Når det gjelder begrepet «verdiskaping», er det brukt i økonomisk litteratur om de økonomiske verdiene som skapes i en verdikjede, som resultatet fra salg av produkter minus produksjonskostnader (eks. BNP). Fokuset på den økonomiske verdiskapingen får fram hvordan arbeidet med bruk av natur- og kulturarv kan fremme økt omsetning,

lønnsomhet, sysselsetting og nyetablering. I verdiskapingsprogrammene, derimot, skulle ikke bare de økonomiske verdiene telle på bunnlinjen av «prosjektregnskapet». Det var ikke bare næringsutviklingen som skulle i fokus, men også en bredere samfunnsutvikling som innebærer sosiale, kulturelle og miljømessige verdier. Sammen med forskerkolleger i Norge og internasjonalt har vi sett på betydningen av en helhetlig tilnærming til bærekraftig stedsutvikling, og vi finner i Norge, som ellers i Europa, at det er et bredt sett av faktorer som kan ha betydning for å gjøre steder attraktive som bosted, for besøk og/eller for etablering (Haukeland et al., 2010, Storm & Vareide, 2010).

Prosjektene i verdiskapingsprogrammene ble «tvunget» til å ta et slikt bredt perspektiv. Etter hvert åpnet det seg noen funn som viste at investering i den ikke-økonomiske utviklingen bidro også til den økonomiske, og at investeringer i økonomisk utvikling bidro positivt til den sosiale, kulturelle og miljømessige utviklingen. Disse fire dimensjonene samvirket på en måte vi ikke kjente godt nok til fra før. Samvirkingen var derimot avhengig av en «samvirkende aktør». Prosjektlederne spilte denne rollen. Prosjekter som ikke hadde satt av tilstrekkelig med ressurser til denne rollen fikk heller ikke ut merverdien i samvirket.

Hva så med begrepet «bred verdiskaping»? Tidlig i det første verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet ble det diskutert hvorvidt den brede tilnærmingen til bærekraft også kunne brukes på begrepet «verdiskaping». Slik den økonomiske verdiskapingen sier noe om hvorvidt de økonomiske verdiene styrkes, svekkes eller holdes konstant, spurte deltakerne seg om det ikke også gikk an å snakke om «sosial verdiskaping», «kulturell verdiskaping» og «miljømessig verdiskaping», der resultatet går på hva som skjer med slike verdier etter innsatsen på området. Faren er en «økonomisme», der en bruker en økonomisk metafor og rasjonalitet på et ikke-økonomisk område. For eksempel, er det riktig å snakke om innsats og resultat på de sosiale, kulturelle og miljømessige områdene med ord som investering, avkastning, styring, produksjon, kostnader, regnskap, overskudd og tap? Vi ser andre steder i samfunnet at det kan være en tendens til «økonomisme», der alt blir redusert til kvantifiserbare verdier omgjort til kroner og øre. Dette var det en stor skepsis til, men det var enighet om at prosjektene skulle dokumentere både innsats og resultat, og det ble snakk om både sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping uten å omgjøre disse verdiene til pengeverdier som fellesnevner. I 2009 introduserte vi en tilnærming under begrepsparaplyen 'bred verdiskaping' i et forsøk på å beskrive og belyse bredden i hvordan de ulike verdiskapingsformene samvirket (Haukeland & Brandtzæg, 2009). Vi har også brukt uttrykket «bærekraftig verdiskaping» (Haukeland et al., 2010), men fant at det ikke sier noe om hvilken form for bærekraft man snakker om, jfr. eksemplet med Statoil. Poenget er ikke selve begrepet, men hva som ligger bak. Har du en positiv økonomisk verdiskaping, men en negativ sosial verdiskaping eller den kulturelle eller økologiske verneverdien forringes, kan ikke verdiskapingen samlet sett sies å være bærekraftig.

'Bred verdiskaping' har senere kommet inn som et konsept i deler av nasjonal politikk. I Landbruks- og matmeldingen (2011-2012) står det: «Departementet vil bidra til en *bred verdiskaping* som samtidig forener forvaltning og bevaring av natur og kultur» (Kap. 8.7; vår uthevelse). I Meld. St. 35 *Framtid med fotfeste* (2012-2013) står det «*Bred verdiskaping* basert på kultur- og naturarv er et gjensidig forsterkende samspill mellom miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping» (Kap., 4.4; vår uthevelse). I Reiselivssatsingen fra 2012 finner vi «Regjeringen ønsker å utvikle og fremme Norge som bærekraftig reisemål på en måte som tar vare på og styrker natur, kultur, miljø, sosiale og økonomiske levedyktighet i et langsiktig perspektiv» (Kap 3.1). Og i Meldt. St. 18 (2015-2016) *Friluftsliv: Natur som kilde til helse og livskvalitet* står det «*Bred verdiskaping* som et forsterkende samspill mellom miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping anses som et bidrag til bærekraftig utvikling» (s. 99; vår uthevelse). Distriktssenteret har også i de senere år arbeidet iherdig med begrepet, og i rapporten «Verdiskaping basert på natur- og kulturressurser: Kva kan vi lære av Lom, Røros, Vega og Lysefjordområdet», som kom ut høsten 2017, finner vi følgende:

Vi har lagt den breie verdiskapinga til grunn for arbeidet med rapporten, ettersom vi trur denne tilnærminga kan vera godt eigna til å styrka arbeidet med berekraftig lokal samfunnsutvikling og bygge bru mellom ulike interesser. Brei verdiskaping er ei tilnærming som går på tvers av ulike fagområde, og dette omgrepet har blitt nytta i tidligare tverrdepartementale program...Vi har erfart at brei verdiskaping handlar om langsiktig planlegging og prioriteringar, med utgangspunkt i kunnskap om korleis dei ulike formene for verdiskaping spelar saman (Distriktssenteret 2017, s. 2)

Distriktssenteret laget en dokumentar i 2017 om verdiskaping tuftet på natur og kultur, rettet mot hva kommunene kan gjøre, inspirert bl.a. av Lom kommune der det brede perspektivet kommer inn. I 2018 kom Distriktssenteret med

et eget temahefte med tittelen «Verdiskaping i ditt lokalsamfunn» der «Bærekraft og bred verdiskaping» er ett av kapitlene (Distriktssenteret, 2018). Det er, med andre ord, politiske instanser og utviklingsaktører som bruker begrepet 'bred verdiskaping' og vi skal nå komme nærmere inn på hvordan vi kan forstå og studere bred verdiskaping og hvordan det kan fremmes som strategi for bærekraftig stedsutvikling, med eksempler i hovedsak fra de nasjonale verdiskapingsprogrammene.

En tverrfaglig tilnærming

Den brede tilnærmingen til bærekraft og verdiskaping forutsetter tverrfaglige studier og forskningstilnærminger. Hvilke fag som involveres vil variere. Det er derimot lettere sagt enn gjort i et samfunn der både fagmiljøer og forvaltning i stor grad er fragmentert. Samfunnsvitere ser på et steds utvikling på en annen måte enn naturvitere, og naturvitere ser ikke nødvendigvis det samme som de gjør innen humaniora. At verden deles opp i fagtradisjoner er et akademisk grep, mens levd liv er sammensatt og integrert. En person kan, for eksempel, jobbe på et universitet, ha barn i offentlig skole og ta del i offentlig velferdstjenester, ha et privat foretak og sitte i styret, være forbruker og besøker i egen region, deltaker i frivillige lag og organisasjoner, i tillegg til å være opptatt av klima og miljø. Ikke bare i academia deles verden opp. Kommunene gjør det samme. Ulike etater har ikke alltid lett for å samarbeide og i stedsutviklingsprosesser kan fagpersoner snakke forbi hverandre. Det er fullt og helt forståelig og praktisk å gjøre slike inndelinger, men når et sammensatt fenomen som stedsutvikling skal belyses, hjelper det oss ikke. Det finnes heldigvis studier som hjelper oss forstå steder som komplekse og integrerte, der menneskers opplevelser og levd liv blir forstått i forhold, ikke bare til materiell arkitektur, men også til de idemessige strukturene vi må forholde oss til (Casey, 1997; Sennett, 2018).

Følgeevalueringene viser at det er behov for en «samvirkende aktør» eller en «integreringsaktør» som tar «mellomromsoppgavene» som oppstår mellom fagpersoner og institusjoner som ikke ellers ville ha samarbeidet. Bærekraftig stedsutvikling fordrer at det foregår et bredt samarbeid, men hver aktør er mest opptatt av sitt perspektiv. Derfor trengs en aktør som kan initiere samarbeid på tvers, en rolle prosjektlederne tok i flere av prosjektene. Jo tidligere og bredere involvering og forankring, jo lettere ble samarbeidet på tvers. Mange av de involverte aktørene fant et slikt tverrfaglig og tverr-sektorielt samarbeid svært givende, men konflikter var uunngåelig, spesielt mellom brukerinteressenter og verneinteressenter. Vår erfaring er imidlertid at arbeidet med bred verdiskaping kan virke konfliktdependende, blant annet fordi ulike interessenter kom sammen om felles løsninger.

At det er to verdiskapingsprogrammer, ett med utgangspunkt i kulturarven og ett i naturarven, er også et eksempel på en sektorisering. Likevel, det var ikke ett prosjekt i begge programmene som ikke arbeidet med både natur- og kulturarv. Et eksempel er seterlandskapet, en viktig del av både den materielle og immaterielle kulturarven som også bidrar til fjellheimens biologiske mangfold. Dette er viktig for utmarksforvaltningen, fordi det handler om å se og forstå hvordan utmarka, som seterlandskapet i dette tilfelle, handler like mye om kulturarv som naturarv. Når Oppland fylkeskommune, som var med i begge verdiskapingsprogrammene, laget sitt eget program i 2011, het det «Verdiskaping og Innovasjon basert på natur- og kulturarv». Distriktssenterets arbeid med bred verdiskaping har også tatt utgangspunkt i både natur- og kulturarv, som vi ser av tittelen til temaheftet *Verdiskaping i ditt lokalsamfunn: Temahefte om verdiskaping basert på natur- og kulturressurser* (Distriktssenteret, 2018). En slik helhetlig tilnærming til natur- og kulturarven har vokst ut av erfaringene fra disse to nasjonale verdiskapingsprogrammene, men forvaltere og utviklingsaktører arbeider fortsatt i et fragmentert og sektorisert system. Ikke lett å se for seg hvordan en helhetlig tilnærming kan institusjonaliseres, selvom det gjøres mange forsøk, blant annet i tilknytning til bruk og vern av nasjonalparker og verneområder.

Vi finner heller ikke et tverrfaglig perspektiv som kan belyse sammenhengene i empirien og favne de ulike dimensjonene den brede tilnærmingen til bærekraft og verdiskaping fordrer. Det er ikke lett å definere hvordan det tverrfaglige perspektivet skal se ut. Vi ser eksempler på enkelte fagtradisjoner som samarbeider, slik som i økologisk økonomi, kulturøkonomi, politisk økologi, kultursosiologi. Det er derimot vanskelig å begynne med perspektivene. Ingen forsker begynner helt på bar bakke, så det vil alltid være en kombinasjon av teoretiske og empiriske perspektiv, induktiv og deduktiv metode. Selv har vi funnet inspirasjon hos sosiologen og vitenskapsfilosofen, Bruno Latour, som i boka *Facing Gaia* (2017) tar for seg behovet for en vitenskap som bygger på teoretiske og empiriske sammenhenger, relasjoner og nettverk. Latour er kjent for sitt bidrag i utviklingen av «Aktør-nettverk teorien», som sier noe om hvordan aktører samvirker. Det er komplekse studier som går utover det vi hadde anledning til å gjøre

i våre følgeevalueringer, og Latour sin tilnærming inneholder også mye mer enn vi har klart å trekke inn, men vi vil likevel her tegne opp en mulig vei for hvordan dette kan hjelpe å belyse og utfordre vår empiri. Latour har i de senere år tatt for seg James Lovelock sin Gaia-teori, som i seg selv er en teori om sammenhenger. I lys av Gaia-teorien blir det vanskelig å snakke om ting som adskilt: alt henger sammen med alt, men vi kan ikke studere alt samtidig. Latour (2017) sin tilnærming er å bryte med de akademiske grensene og ta utgangspunkt i noe helt konkret, som et sted. Gaia-vitenskap, som det nå jobbes med, vil i et slikt perspektiv inkludere humaniora, samfunnsvitenskap og naturvitenskap, så vel som teknologi- og håndverksfagene.

Det interessante med Lovelock er at han, i motsetning til det mange kanskje tror, bare ser på sammenhenger mellom enkelte faktorer i klimaspørsmål som han så går i dybden av, slik som karbonsyklusen og forholdet mellom biologi og geologi i Jordas evne til å selv-regulere klimaet. Som Lovelock tar ikke Latour for seg alle sammenhenger i et felt, men i stedet vrir fokuset vekk fra abstrakte perspektiv og studerer helt konkret hvordan enkelte aktører samhandler, både med intensjon eller ikke. For Latour (2004) er alle og alt som spiller en rolle i en utvikling «aktører», og de er forbundet i funksjonelle nettverk. Dette er kjent som «actor network theory» (ANT). I verdiskapingsprogrammene kan et tiltak også være en aktør, som for eksempel bygging av vei, skilting eller stisetting.. Den har sitt eget nettverk av både oppfatninger og konkrete sammenhenger, som overordna planer av tiltaket. Latour er ikke ute etter å belyse hva som lykkes eller mislykkes, men i stedet hvordan nettverk definerer aktører og hvordan de formes og utfolder seg. Det er en relasjonell tilnærming vi finner nyttig i vårt felt i forhold til de fire bærekrafts- og verdiskapingsformene. Samtidig er det en forenkling. Flere faktorer spiller inn enn det vi har klart å favne, men det er disse vi har satt oss fore å si noe om. Latour snakker videre om «objekter», som et sted, en sti eller en vei, på en annen måte enn det vi er vant til å tenke om et «objekt». Ofte ser vi på et objekt som noe avgrenset, og til en viss grad er det det, men bare som en node i et nettverk. I Latour sine studier brytes disse grensene ned og fram dukker et hav av relasjoner i komplekse sammenhenger. Går vi dette nærmere i sømmene, ser vi at steder slettes ikke har noen grenser utenom de vi selv har konstruert med hensikt, og vi må dermed se stedsutvikling som et mye mer relasjonelt og flytende fenomen.

Det er ikke helt riktig å kalle Latour sin tilnærming for «politisk økologi», fordi hans arbeid handler ikke primært om politikk eller politiske føringer, men hva som bringer aktører sammen i nettverk eller samfunn med hverandre. Det handler ikke bare om kampen om posisjoner, men om å forstå fellesskapets grunnmur. Det er i denne sammenheng at Latours politiske økologi blir relevant for en bærekraftig stedsutvikling. Stedets grunnmur, bokstavelig og figurativt, er grunnfjellet der mennesker hører til, lever, virker og finner mening. Casey (1997) lager et tilsvarende argument at steder ikke kan avgrenses fysisk, heller ikke sosialt og kulturelt, gitt at det er en iboende dynamikk som hele tiden relaterer seg til noe annet enn seg selv. Globale strømninger skyller innover lokale nabolag, mens lokale forbrukere reproducerer og forsterker globale aktører, som multinasjonale selskaper, sine posisjoner. Steder er sammenvevd av sosiale konstruksjoner, kulturelle fortellinger og fysisk materialitet. Som utviklingsaktører forholder vi oss til natur- og kulturarven, men vi må også, i Latour sitt perspektiv, innse at natur- og kulturarven *også* er en aktør i utviklingen som forholder seg til oss. Dette åpner for en ikke-antroposentrisk tilnærming der natur- og kulturarvens interesser og behov i utviklingen må ivaretas. Det er likevel mennesket som må gjøre den oversettelsen av hva disse interesser og behov er. I hvilken sammenheng vi tolker og fortolker slike interesser og behov er ikke klart og bør problematiseres, blant annet slik det har vært gjort i verdiskapingsprogrammene rundt forholdet mellom bruk og vern av natur- og kulturarven (Haukeland & Brandtzæg 2014).

For Greenberg & Park (1994) er politisk økologi en tverrfaglig tilnærming med en spesiell kombinasjon av politisk økonomi, på den ene siden, og økologisk vitenskap på den andre. Det handler om å forstå hvordan maktfordelingen i produksjonen, mellom næring, samfunn og ressursgrunnlag, henger sammen med en utvidet forståelse av forholdet mellom menneske og natur. De mener vi bør legge bak oss forståelsen av naturen som noe «der ute», uavhengig av vår forståelse av den. For dem er politisk økologi en syntetisering og stadig integrering av relevante samfunnsteorier, slik som hos Perreault et al. (2015). Benjaminsen & Svarstad (2010) bruker det politiske økologiske perspektivet i en diskursanalytisk og narrativ sammenheng til å studere den stedlige konflikten mellom eksterne aktører som driver hundekjøring og lokale aktører. De studerer hvordan aktører snakker om andre, stedets utvikling og seg selv. De synliggjør hvordan sosialiseringen lokalt konstrueres og reproduseres, der lokale aktører kan oppfatte «eksterne» aktører som en trussel for det som har vært. Tilsvarende problemstillinger finner vi i vårt feltmateriale. Brukerinteressenters forestillinger står steilt mot verneinteressenters forestillinger av samme sak, og

det snakkes på måter de ikke bare reproducerer bilder av «den andre», men også hvem som har definisjonsmakten mellom forvaltning og foredling, mellom bruk og vern.

Bred verdiskaping kan plasseres og problematiseres inn under flere av disse faglige perspektiv. Et viktig spørsmål er hvordan arbeid med bred verdiskaping kan være en strategi som involverer et bredt sett av aktører og hvordan samhandles det innenfor ulike rammer og strukturer, f.eks. organisatoriske, økonomiske, juridiske, politiske og sosiale, kulturelle økologiske strukturer? Fordelingen av ressurser, makt og myndighet mellom ulike forvaltningsnivåer er også relevant, og om hvordan de institusjonelle prosessene foregår innenfor og på tvers av ulike geografiske forvaltningsnivåer. Strukturene begrenser ikke bare aktørene, men aktørene kan endre strukturene over tid. Hvordan strukturelle forhold påvirker aktørenes arbeid med bred verdiskaping, er således et sentralt spørsmål i det tverrfaglige perspektiv vi etterlyser der ting tar tid.

Metoder og datagrunnlag

Følgeforskningen av de nevnte programmer har basert seg på en metodetriangulering. Kvantitativt har vi gjennomført omfattende årlige spørreundersøkelser og kvalitativt har vi gjennomført deltakende observasjoner, dybdeintervjuer og fokusgruppeintervjuer i alle prosjekter. Vi har hatt både formelle og uformelle besøk. Allerede i 2007 innførte vi besøk av «hemmelig venn» til området, for å se hvordan det ville være å komme som besøkende. Vi har arbeidet med deltakende aksjonsforskning, der vi deltar i en utvikling med forskningsbasert kunnskap. Deltakelsen har foregått på fellessamlinger, på møter og seminarer og gjennom årlige rapporteringer. På Telemarksforskning sine nettsider (www.telemarksforskning.no) kan en laste ned en lang rekke med rapporter fra disse følgeevalueringene.

Rollen som følgeevaluator/aksjonsforsker kan være krevende, fordi aksjonsforskeren er en aktiv deltaker i en utviklingsprosess. Ifølge Sletterød (2001) bør både aksjonsforsker og følgeevaluator gjøre eksplisitt og tydelig klargjøre egne verdipremisser, samt en bevisst tilnærming til hva som faktisk styrer og hva som bør styre forskning og evaluering. Vi har drøftet vår rolle både med programledelsen og prosjektlederne og søkt en balanse mellom kritisk og konstruktiv følgeforskning. Opplegget for følgeevalueringen ble således presentert og gjennomgått i starten av programmene. Dette gjelder også opplegg for rapportering og kunnskapsdeling- og utvikling. Gjennom følgeevalueringene har vi som forskere bidratt med et speil ovenfor programledelsen på det prosjektene erfarer, og vi har bidratt til utvikling av begreper, modeller og sammenfatting av litteratur og empiri på en måte som kan sette problemstillinger i perspektiv. Vi har i stor grad vært ute etter erfaringslæring hos de involverte i programmet, inkludert oss selv. Dialogen med programledelsen og prosjektlederne har gitt innspill til fokus og innretning på evalueringsarbeidet underveis i programmene.

Vi har fulgt utviklingen av pilotprosjektene gjennom følgende tre faser: oppstarts-/ planleggingsfase, gjennomføringsfase, avslutnings/videreføringsfase. Det har blitt jobbet med ulike verdiskapingsformer i tilknytning til de ulike fasene. Blant annet var det viktig for pilotprosjektene å gjennomføre identifiseringer og kartlegginger av ressursgrunnlaget og forankring av ulike aktører i første fase, dernest utvikling av «felles språk» og samhandling på tvers av aktørene i gjennomføringsfasen. Og det har vært behov å tenke langsiktig med «institusjonalisering» i siste fase, slik at det som bygges opp ikke forsvinner etter at programmet er avsluttet.

Empirien fra evalueringene har en spesiell relevans, også internasjonalt, for forvaltningen av natur- og kulturarven, forskning på forutsetninger for bærekraftig stedsutvikling og muligheter knyttet til natur- og kulturbasert næringsutvikling. Internasjonale erfaringer har bl.a. blitt hentet inn gjennom et prosjekt Telemarksforskning har hatt ansvar for under AREAL-programmet i Norges forskningsråd med tittel «Kulturelle landskap i den rurale periferien: Fra utgått landbrukspolitikk til innovativ landskapspolitikk», hvor vi har samarbeidet med forskerkolleger fra Østerrike, Sveits og Tyskland som ser på tilsvarende problemstillinger. Dette nettverket har vært viktig for å dokumentere og sammenstille erfaringer som kan øke den faglige relevansen for stedsutvikling og bred verdiskaping knyttet til verneområder i Europa (Haukeland et al., 2010).

De ulike verdiskapingsformene

Følgeevalueringene belyser hvordan det jobbes med de ulike formene for verdiskaping og hvilke sammenhenger disse inngår i. Kunnskap om dette er viktig for en kritisk og konstruktiv forståelse av hvordan bred verdiskaping kan utvikles som strategi for bærekraftig stedsutvikling. Vi skal her eksemplifisere hva som er lagt i de ulike verdiskapingsformene.

Miljømessig verdiskaping

Miljømessig verdiskaping innebærer en innsats, i penger og arbeid, som kan styrke miljøverdiene som knyttes til natur- og kulturarven. Verdier som ren luft, rent vann, naturmangfold, estetikk, klima, men også natur- og kulturlandskap. Miljømessig verdiskaping oppstår ved at miljøverdiene skjøttes, holdes i hevd og bevares for så å forsterkes, slik at både kulturarven og naturmangfoldet sikres. Dette kan oppnås blant annet gjennom god helhetlig planlegging og forvaltning av det fysiske miljøet, istandsetting, tilrettelegging, skjøtsel, gjenbruk og god ressursforvaltning, men også av næringsaktører som tar miljøet på alvor. I Naturarven som verdiskaper har mange av tiltakene rettet mot miljømessig verdiskaping hatt fokus på å kanalisere ferdselen bort fra sårbare områder, informere om, og synliggjøre, spesielle miljøkvaliteter og -verdier i områdene. Dette inkluderer f.eks. kartlegging av naturtyper, hekkeplasser, sjeldne arter, kulturminner og kulturlandskap for å øke kunnskapsgrunnlaget med tanke på formidling, men også for å utarbeide planer for skjøtsel og overvåking av sårbare områder. I flere av prosjektene er tiltakene også motivert ut fra å avbøte konflikter som bl.a. har oppstått i forbindelse med etablering av verneområder. Her har det vært lagt vekt på å synliggjøre at vern ikke nødvendigvis kun representerer en begrensning, men at vern også kan være en ressurs for framtidig nærings- og samfunnsutvikling.

Nærøfjorden verdensarvpark er et godt eksempel på prosjekter hvor målsettingen om vern gjennom bruk er sentral. Tilgjengeliggjøring og formidling av informasjon og kunnskap om naturkvalitetene gir naturopplevelser en ny dimensjon, og flere bruker naturen samtidig som det skaper økt bevissthet om miljøverdiene i natur- og kulturarven på stedet. Tanken bak dette har videre vært at økt kunnskap og bevissthet om natur- og kulturkvaliteter kan bidra til å øke forståelsen og oppslutningen om vern og bevaring av natur- og kulturarven. Dette finner vi et eksempel på i Nord-Trøndelag, knyttet til et så konfliktfyllt tema som vern av rovdyr (se www.nasjonalparken.no). Ett av de vanskeligste områdene i Norge med henblikk på bruk og vern har vært vern av våre store rovdyr. Det er en stor konflikt mellom saueneieringen og verneinteressentene. Prosjektet «Leve med rovdyr» i Nord-Trøndelag viser også at det finnes muligheter. Saueneieringen måtte gi rom til bjørnen, men det har da samtidig åpnet for nye næringer hvor rovdyr er den del av ressursgrunnlaget. Hvorvidt man har løst en konflikt avhenger av øyne som ser, men det har i hvert fall gitt et eksempel på hvordan bevaring kan lede til ny bærekraftig bruk av naturmangfoldet.

Kulturell verdiskaping

Kulturell verdiskaping innebærer innsats som kan styrke kulturverdier, som kunnskap og bevissthet om betydningen av lokal kultur- og naturarv, særpreg, tradisjoner, historiefortelling og symboler som gir grunnlag for formidling og utvikling av en stedlig identitet, stolthet og tilhørighet. Økt lokal kunnskap og bevissthet om natur- og kulturarven, og ferdigheter til å bruke den, inngår også som en del av den kulturelle verdiskapingen. Det inngår i et bredt spekter av aktiviteter knyttet til formidling, kurs, tilrettelegging og skjøtsel, enten direkte eller indirekte. Når det gjelder prosjektenes arbeid rettet mot kulturell verdiskaping, er det informasjon, synliggjøring, involvering, deltakelse og ansvarliggjøring som trekkes fram som de viktigste suksessfaktorene. Gjennom deltakelse i prosesser og utforming øker bevisstheten om verdiene. Aktiv involvering, deltakelse og synliggjøring av verdier og resultater bidrar også til økt eierskap og økt stolthet i forhold til disse verdiene.

Flere understreker at deltakelsen i et nasjonalt verdiskapingsprogram er virkningsfullt i den forbindelse, at man får en opplevelse at andre synes det man har er verdifullt. At man har fått til tiltak som folk ønsker å bruke, som skaper lokale ambassadører, og som verden utenfor er interessert i, skaper økt bevissthet, forståelse, identitet og stolthet knyttet til natur- og kulturverdier i eget området. Tiltak som fremmer kulturelle verdier kan også bidra til å styrke områdenes omdømme og attraktivitet. Fugleturismeprosjektet i prosjektet på Varangerhalvøya rapporterer bl.a. om positive effekter som følge av internasjonal profilering. Blogger fra internasjonale kapasiteter i fuglemiljøet har ført til økte besøkstall og positive ringvirkninger i lokalsamfunnene. Det samme gjør prosjektet i Nord-Trøndelag.

Her jobbes det aktivt med profilering mot et internasjonalt marked, både rettet mot bjørnesafari og fugleturisme, gjennom delprosjektet Birdwatching Trondheimsfjord der man har gjennomført flere visningsturer for internasjonale magasiner. I et annet delprosjekt i Nord-Trøndelag, Wild Norway, har man samlet aktører fra hele fylket og bidratt til nettverksbygging og produktutvikling som bidrar til å forsterke kulturverdiene i området. Det er gode tilbakemeldinger på områdets attraktivitet og måten det jobbes på, noe som igjen har resultert i at aktørene har fått en ny giv til økt samarbeid om produktutvikling. Samtidig er utfordringene knyttet til omdømme og attraktivitet svært ulike. Nærøyfjorden er f.eks. et attraktivt område med store besøkstall, men utfordringen her er å utnytte denne attraktiviteten som grunnlag for en bærekraftig stedsutvikling. Cruise-basert masseturisme gir lite tilbake til mangfoldet av aktører på stedet, f.eks. bønder, som spiller en viktig rolle i skjøtsel og forvaltning av verdensarvkvitetene i området.

Sosial verdiskaping

Sosial verdiskaping innebærer innsats som kan styrke sosiale verdier knyttet til natur- og kulturarven, som felles forståelse, engasjement, tillit og tilhørighet som oppstår gjennom samarbeid, samhandling, dugnad, frivillighet, fellesskap og nettverk. Sosial verdiskaping handler i stor grad om samhandling og dialog mellom ulike aktører og utvikling av felles forståelse og gjensidig tillit. Sosial verdiskaping oppnås ikke dersom f.eks. verneinteresser og næringsinteresser sitter på hver sin tue, eller har tilhold i hver sin skyttergrav. I følgeevalueringen av verdiskapingsprogrammene, har det således vært av interesse å belyse hvordan samhandlingen mellom aktører har foregått. Betydningen av sosial verdiskaping var undervurdert i oppstarten av en del av prosjektene, men ble vektlagt i økende grad gjennom prosjektperioden. Nettverksbygging er en sentral del av den sosiale verdiskapingen, og flere har etablert nettverk av ulike nærings- og reiselivsaktører (organisasjoner, bedrifter, destinasjonsselskaper, turoperatører, utviklingsselskaper) som igjen er i nettverk med andre aktører. Disse omfatter bl.a. faglag innen landbruket, grunneierlag, bygdelag, turistforeninger, historielag og idrettslag. Vi ser også at fagaktører/-nettverk er involvert (Norsk ornitologisk forening, SNO, museer og kunstformidlingsinstitusjoner). Offentlige institusjoner er involvert gjennom bl.a. fylkeskommuner, kommuner, regionråd, Innovasjon Norge og Fylkesmannen. Det varierer imidlertid hvilke aktører som er involvert i nettverk knyttet til det enkelte pilotprosjekt, men omfanget av aktører som blir involvert har vært økende gjennom programperioden. Hvilke aktører som er involvert varierer naturlig nok med prosjektenes mål, innretning og omfang. Nærøyfjorden verdsarvpark skiller seg ut som det eneste prosjektet som er organisert som en regionalpark etter inspirasjon fra de franske regionalparkene (Clemetsen et al. 2005). Et viktig fundament for parkorganiseringen i Nærøyfjorden er inngåelse av partnerskapsavtaler som er forankret i strategi- og handlingsplaner som har som formål å fremme en bærekraftig lokal samfunnsutvikling. Vi ser at antall partnerskapsavtaler har økt vesentlig etter oppstart og involverer nå flere titalls partnere i regionen. Dette indikerer at stadig flere slutter seg til verdigrunnlaget for parketableringen, og at de ser den gjensidige nytten av å være med i samarbeidet.

Nord-Trøndelagsprosjektet har også etablert gode arenaer for samhandling ved at et partnerskap på regionalt nivå mellom fylkesmannens landbruksavdeling, fylkesmannens miljøvernnavdeling, fylkeskommunen og Innovasjon Norge inngikk i styringsgruppen for pilotprosjektet. I og med at man har etablert dette sentrale regionale partnerskapet, virker det også som om man har bedre forutsetninger og muligheter til å samhandle med andre viktige aktører. Videre har man gjennom hovedprosjektet klart å legge til rette for god samhandling mellom delprosjektene, hvor det er tydelig at disse inngår som en del av større helhet. Det er med andre ord gode samhandlingsmønstre lokalt, mellom det lokale og regionale og mellom regionale og verden utenfor, og hvor god regional forankring og samhandling synes å være en nøkkelfaktor.

Økonomisk verdiskaping

Økonomisk verdiskaping innebærer innsats som styrker de økonomiske verdiene, slik som lønnsomhet gjennom produksjon og salg av varer og tjenester og økt sysselsetting for lokalsamfunnet, for eksempel som følge av innovasjon, nyetablering, merkevare- og omdømmebygging. Den økonomiske verdiskapingen kan være både direkte og indirekte, og er vanskelig å måle. Gjennom følgeevalueringene er det lagt vekt på indikatorer som omfatter bedriftsetableringer/-utvidelser, type næring som utvides/etableres, sysselsettingsvekst, omsetningsvekst og økonomiske ringvirkninger. Vi observerte at prosjektene som inngikk i Naturarven som verdiskaper hadde skapt 21 nye virksomheter, etablering av 26 nye årsverk, utvidelse av 88 virksomheter og omsetningsvekst for 112 bedrifter

på tre år (Brandtzæg & Haukeland 2013). Tallene er imidlertid beheftet med en del usikkerhet, fordi ikke alle prosjektene har like god oversikt. Tilbakemeldingene tyder likevel på at den økonomiske verdiskapingen i størst grad har skjedd gjennom økt omsetning i eksisterende bedrifter, og at antallet bedrifter som har hatt sysselsettingsvekst, er mer beskjedent. Kartleggingen viser likevel at et stort antall bedrifter har vært involvert i pilotprosjektet i løpet av prosjektperioden. Totalt har 13 av pilotprosjektene i de to verdiskapingsprogrammene rapportert inn 331 slike bedrifter. Hvor langt prosjektene har kommet med økonomisk verdiskaping vil naturlig nok variere. På Varangerhalvøya forteller bedrifter om en fordobling av omsetning på grunn av fugleturisme, og da i skuldersesonger der det er ellers lite besøkende folk, men mange besøkende fugl, mens andre jobber og jobber med ressursgrunnlaget og har større vanskeligheter med å skape økonomisk verdiskaping.

Økonomisk verdiskaping er krevende og tar tid. En suksessfaktor er derfor å involvere næringslivet så tidlig som mulig. Magiske og verdifulle opplevelser i nordtrøndersk natur, er et av de prosjektene som har hatt et spesielt fokus på kommersialisering av aktører og produkter innenfor naturbasert opplevelsesturisme. Gjennom deltakelsen i Naturarven som verdiskaper ble Wild Norway etablert som et eget delprosjekt for å profesjonalisere arbeidet med økonomisk verdiskaping. Man erfarte at økonomisk verdiskaping var den mest kritiske faktoren for reiselivsbedriftene, og at hjelp til produktutvikling og kommersialisering var viktig. Ved å samle aktører innenfor naturbasert opplevelsesturisme både gjennom kurs, produktverksted og individuell coaching, har man gjennom dette prosjektet hatt en målsetning om få til et samlet løft i retning av det internasjonale markedet. Aktører som hører til under Naturarven, og som har utviklet salgbare/bookbare produkter, er nå samlet under paraplyen Wild Norway. Det er i dag (2017) 23 naturbaserte reiselivsbedrifter som presenteres under denne paraplyen (se www.wild-norway.com). I Wild Norway har man samlet aktører fra hele fylket og bidratt til nettverksbygging og produktutvikling. Formidling og kompetanseheving har derfor vært konsentrert om lokale reiselivsaktører og turoperatører både nasjonalt og internasjonalt. Suksessfaktorer som trekkes fram, er naturkunnskap, produktkunnskap, markedskunnskap, kunnskap om bedriftsutvikling, tillit hos aktørene, god evne til å formidle informasjon om området og produktene, gode bilder og penger til å gjennomføre jobben på en profesjonell måte.

Erfaringene er at små, spredte og sårbare bedrifter innenfor naturbasert reiseliv har vanskelig for å nå ut til markedet på egen hånd. En samlet markedsføring og profilering av mindre bedrifter som baserer seg på naturbaserte reiselivsopplevelser i regionen har derfor vært viktig. Erfaringene med arbeidet gjennom Wild-Norway har stor overføringsverdi til tilsvarende satsinger i andre deler av landet.

Den brede verdiskapingen

Det vil være viktig å ha et bevisst forhold til hvorfor man gjennomfører tiltak knyttet til ulike former for verdiskaping, og hva slags betydning og rolle disse tiltakene har. Innsatsen, eller mangel på innsats, kan svekke verdiene en søker å hegne om, utvikle og bruke. Det er alltid en risiko for negativ verdiskaping, at innsatsen faktisk undergraver verdiene. Tilrettelegging av en sti til et attraktivt område med fugl, slik som Hornøya, kan by på utfordringer og belastning gjennom økt ferdsel, som igjen kan gå utover fuglene som er selve attraksjonen. Innsatsen kan slå feil ut uten en bevissthet om sammenhengene, noe prosjektene har lært gjennom erfaring. På Varangerhalvøya har fugleturismen åpnet mange muligheter til å kombinere forvaltning og foredling av denne attraksjon, og hos flere lokale har man blitt mer bevisste på å ta vare på fuglene.

I følgeevalueringen har vi sett på i hvilken grad de ulike verdiskapingsformer har blitt prioritert. En sammenligning av verdiskapingsprogrammene, viste at den miljømessige og sosiale verdiskapingen var mest prioritert i oppstartsfasen (Haukeland & Brandtzæg 2010; Haukeland & Brandtzæg 2013). Mange av pilotprosjektene hadde i denne fasen fokus på planlegging og gjennomføring av fysiske tilretteleggingstiltak som stier, skilt, informasjonstavler og fotoskjul og etablering av samarbeid og nettverk. Flere av prosjektene i Naturarven som verdiskaper synes å ha undervurdert behovet for å investere tid og ressurser til den sosiale verdiskapingen, bl.a. ved at mange av prosjektene hadde avsatt for lite ressurser til prosjektledelse, koordinering og oppfølging av samarbeidspartnere. Den kulturelle og økonomiske verdiskapingen fikk relativt sett høyere prioritet utover i programmet, spesielt den økonomiske. Når det gjelder framtidige prioriteringer, ble det signalisert at økonomisk verdiskaping vil få høyest prioritet, noe vi ser klart også i etterkant av programmene.

I Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet var tanken at man først skulle sette i stand kulturminner, og at man deretter skulle ha fokus på bedrifts- og næringsutvikling. Erfaringene er at prosjekter som hadde "smal forankring" i utgangspunktet, også har hatt en lengre vei å gå for å mobilisere og trekke med aktører som har betydning for måloppnåelsen. Prosjekter som har en forhistorie, og hvor prosjektet har vært knyttet til en etablert samarbeidsplattform, har hatt en fordel. Disse prosjektene synes å ha lettere for å knytte til seg nye nettverk og samarbeidspartnere både regionalt og internasjonalt. Noe av den samme tankegang synes å ligge til grunn når det gjelder gjennomføring av tilretteleggingstiltak i Naturarven som verdiskaper. Erfaringene er at de som lykkes best med økonomisk verdiskaping, også har hatt fokus på dette i en tidlig fase. Dette vil også være viktig som grunnlag for å utvikle et bredt eierskap til tiltakene, og at forretningsideer skal få tid til å modnes.

Konflikter har vært uunngåelig i programmene. Disse konfliktene dreier seg ofte om uenighet blant ulike interessenters prioriteringer, hvordan man skal tilrettelegge i tilknytning til verneområder og ulike interesser mellom kommuner som deltar i samme prosjekt. Enkelte konflikter synes også å ha rot i personlige motsetninger. Konflikter søkes i stor grad løst gjennom dialog, tidlig involvering, fellesmøter/etablering av møteplasser, informasjon og fokus på suksesshistorier. Programledelsen i Miljødirektoratet har også blitt bedt om å bistå i konflikthåndtering i Naturarven som verdiskaper. Ellers er det viktig å være oppmerksom på at flere av prosjektene i utgangspunktet har hatt som målsetning å bygge broer over eksisterende konflikter knyttet til etablering av verneområder. Målet er å synliggjøre at vern ikke nødvendigvis er en hemsko, men at vern også kan være en ressurs for framtidig utvikling. Magiske og verdifulle opplevelser i nord-trøndersk natur kan tjene som et eksempel hvor et bredt spekter av aktører bidrar til konfliktdemping. Samarbeid mellom aktører i de ulike delprosjektene har vært viktig for å bygge tillit og broer mellom aktører som ikke har samarbeidet like godt tidligere – mellom det norske og det samiske, mellom saueneieringen og rovdyrinteresser. Økt forståelse og gjensidig respekt har dempet konfliktnivået, og gjennom dialog og samarbeid oppstår nye mulighetsrom. Man ser at samisk kultur, tradisjon og naturbruk har stort potensial som reiselivsprodukt, samtidig som økt forståelse for samisk kultur og levemåte også er konfliktforebyggende. Gjennom samarbeid og dialog ser man også at det er mulig å legge til rette for rovdyr opplevelser dersom man har respekt for ulike interesser og behov. Dette har bidratt til at enkelte i lokalsamfunnet har snudd sitt syn på bjørnen som en pest og en plage til en ressurs og en attraksjon. Under et forslag om å ta inn mer opplevelsesbaserte aktiviteter rundt bjørn i Namsskogan familiepark, uttalte bønder i Lierne: «Ta ikke bjørnen fra oss! Den er vår!»

Bred forankring krever gode prosesser, og gode prosesser krever tid. I den forbindelse er det viktig å være oppmerksom på at prosjektet i Nord-Trøndelag har bygd videre på erfaringer gjennom tidligere samarbeidsprosjekt på området. Langsiktig tenkning og gode prosesser er avgjørende for å lykkes, og det vil derfor være viktig at det gis rom for å prioritere slike prosesser dersom bred verdiskaping skal utvikles og implementeres som strategi for bærekraftig stedsutvikling. Å sikre forankring handler ikke bare om å "få lov", men om å skape forståelse, tillit, eierskap og engasjement. I flere prosjekter har man også utarbeidet studieopplegg i samarbeid med skolene som har fokus på natur, kultur og entreprenørskap. Her har man erkjent at det er behov for langsiktig arbeid, og at effektene ikke vil gjøre seg gjeldende før etter noen år.

Tilbakemeldingene fra pilotprosjektene viser at de opplever klare sammenhenger mellom de ulike formene for verdiskaping, men at det ikke alltid er like lett å forutse hva som kreves for å få til et optimalt samspill. For å prøve å illustrere noen av de overordnende sammenhengene mellom de ulike formene for verdiskaping, har vi utviklet en bred verdiskapingsmatrise (se Tabell 2).

Tabell 2. Den brede verdiskapingsmatrisen som illustrerer noen av de overordnede sammenhengene mellom ulike former for verdiskaping (basert på Brandtzæg & Haukeland (2013)).

	Miljømessig	Kulturell	Sosial	Økonomisk
Miljømessig ➡		Gode eksempler på tiltak knyttet til miljømessig verdiskaping øker kunnskap, identitet og stolthet.	Tiltak, aktiviteter og prosesser knyttet til miljømessig verdiskaping skaper nye samarbeidsrelasjoner, nettverk og tillit mellom ulike aktører.	Ulike tiltak knyttet til miljømessig verdiskaping gir grunnlag for ulike næringsaktiviteter og positive økonomiske ringvirkninger.
Kulturell ➡	Styrket kunnskap, bevissthet om verdier og kvaliteter knyttet til naturarven stimulerer til miljømessig verdiskaping.		Økt bevissthet og forståelse av verdier og kvaliteter bidrar til at man ser nødvendigheten av å samhandle for å bevare og videre disse verdiene.	Økt kunnskap, identitet, stolthet og engasjement danner basis for utvikling av nye næringer eller videreutvikling av eksisterende.
Sosial ➡	Forsterket samarbeid, nye samhandlingsrelasjoner og gode prosesser der ulike aktører deltar og involveres, er en forutsetning for å realisere gode tiltak knyttet til miljømessig verdiskaping.	Økt samhandling og samarbeid gir grunnlag for ny kunnskap, økt forståelse, økt bevissthet og styrket identitet knyttet til kvaliteter og verdier i eget område.		Samhandling og nettverk mellom ulike aktører er viktig for å legge til rette for innovasjon og nyskaping.
Økonomisk ➡	Gode eksempler på økonomisk verdiskaping med utgangspunkt i naturarven stimulerer til nye tiltak for å bevare og fremme naturarven som ressurs.	At folk opplever økt interesse for den man har av kvaliteter, opplevelser og tilbud, gir økt forståelse og vilje til å bevare og videreutvikle disse.	Gode eksempler på økonomisk verdiskaping og synliggjøring av muligheter stimulerer til nye nettverk og økt samhandling for utnytte disse.	

I forbindelse med utvikling av bred verdiskaping som strategi, vil det være viktig å være tydelig på hva man vil oppnå, hvilke verdier som står i fokus, og hvilke indikatorer som er viktige for å vurdere måloppnåelse og justere kursen underveis.

Prosjektlederne i Naturarven som verdiskaper fremhever følgende suksessfaktorer for å få til bred verdiskaping: samhandling, koordinering, dialog, gjøre hverandre gode, involvere, bygge felleskap, etablere møteplasser, skape tverrfaglig forståelse, etablere felles begrepsapparat, skape felles verdiforståelse, bygge tillit, felles engasjement, informere og bygge kunnskap. Her er det verdt å merke seg at alle disse faktorene handler om en eller annen form for samhandling.

Bred verdiskaping som strategi

Politiske føringer er avgjørende for arbeidet med den brede verdiskapingen som strategi. Kravet om at tiltak skulle bidra til bærekraftig stedsutvikling, ikke bare økonomisk utvikling, ble en viktig forutsetning for den brede tilnærmingen. Den brede verdiskapingen kan anses som strategi på tre måter: planlegging, gjennomføring og måloppnåelse/resultat.

For det første, Naturarven som verdiskaper hadde nytte av erfaringene fra Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet, slik at det ble lagt inn et krav til prosjektene for den årlige planleggingen av tiltak om hvordan tiltaket bidrar til sosial, kulturell, miljømessig og økonomisk verdiskaping. Dette gjorde sitt til at prosjektlederne i planleggingsprosessen måtte involvere aktører som arbeidet med de ulike verdiskapingsformene, noe som la et grunnlag for samspill. Slik ble bredden allerede tatt inn i planleggingsfasen.

For det andre, når det gjelder gjennomføringen av tiltak oppsto det ofte avvik fra den opprinnelige planen. Det kunne variere mellom prosjektene hvor raskt de klarte å justere planene i tråd med erfaringene underveis, men også her var det forventet at avvik måtte synliggjøres ikke bare i forbindelse med den ene verdiskapingsformen, men også i forbindelse med de andre. For eksempel, i VINK programmet i Oppland var det uttrykt bekymring overat den økonomiske verdiskapingen, med vekt på økt lønnsomhet for de involverte bedrifter, ikke kom raskt nok i gang. Disse bedriftene hadde investert mye i ressursgrunnlaget for å utvikle ulike produkter der natur- og kulturarven utgjorde særpreget og gjennom det bygd nettverk og samarbeid. Ved å synliggjøre at de er i en prosess, der de må så før de kan høste, kunne de vise at investeringer i den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen økte det økonomiske verdiskapingspotensialet for deres virksomhet. På sluttkonferansen i VINK programmet i 2016 kunne prosjektene vise til økt lønnsomhet hos de involverte bedrifter og situasjonen var annerledes. Dette gir en indikasjon på at det viktig å ha bevissthet om de ulike formene for verdiskaping og sammenhengene mellom disse. Investering i en av verdiskapingsformene kan på sikt få innvirkning på en annen.

For det tredje blir det brede perspektivet viktig for en forståelse av måloppnåelse og resultatet. Et bærekraftig stedsutviklingstiltak må kunne svare på helheten. Alle formene må på pluss siden for at den kan anses som bærekraftig, som vi var inne på innledningsvis. Nærøyfjorden Verdensarvpark har et 10 års perspektiv, men kanskje er det behov for et generasjonsperspektiv. Likevel, kvaliteten av fruktene finnes i kvaliteten på frøet. Det er lett at det langsiktige blir en sovepute. Derfor er det viktig for tiltakshavere å synliggjøre resultater og verdiskapingspotensial innen de ulike verdiskapingsformene. For å få til en evalueringsprosess er det viktig at prosjektene jobber hele tiden med dokumentasjon og at mål og resultatrapportering foregår jevnlig. Det gir en bedre kommunikasjon mellom prosjektledelsen og programledelsen, og justeringer kan gjøres underveis. Nedenfor vil vi se litt nærmere på dette innen fire områder: forholdet mellom private goder og fellesgoder, dynamiske forvaltningsmodeller og integrert stedsutvikling og kvadrupel helix i det *glokale* perspektiv.

Forholdet mellom private goder og fellesgoder

Mange aktører er involvert i dynamikken mellom private goder og fellesgoder. Prosjektene skal vise hvorvidt det går an å utvikle en «vinn-vinn» mellom bruk og vern, og vise at privat bruk av fellesgodene ikke privatiserer dem og ender opp i et «vinn-tap», der enten vernet eller bruken forringes. Figur 1 viser en illustrasjon på forholdet mellom fellesgoder og private goder som vi har brukt på Telemarksforskning i flere år, og som her er knyttet til de ulike verdiskapingsformene.



Figur 1 Forholdet mellom fellesgoder og private goder

Figur 1 illustrerer en situasjon der natur- og kulturarven er et ressursgrunnlag for både private goder og fellesgoder, og at det, ideelt sett, kan forsterke hverandre. Det er bare en enkel illustrasjon, og fanger ikke inn kompleksiteten i feltet, men den viser at dynamikken mellom private goder og fellesgoder dreier seg om verdier. På den ene siden har vi forvaltning av ressursgrunnlaget til bevaring av fellesgoder, som naturmangfold, artsmangfold, naturkvaliteter, kulturminner, immateriell kulturarv, tradisjoner, og som foredles i form av fellesgoder, som allmenn tilgang, tradisjoner holdes i hevd, og fellesskap og identitet bygges. Enkelt sagt kan vi si at dette dreier seg om den miljømessig, kulturell og sosial verdiskaping, og det ivaretas av flere aktører, ikke bare forvaltere, men også offentlige og frivillige aktører. På den andre siden har vi utvikling av ressursgrunnlaget til foredling av private goder, slik som overnatting, mat, drikke, opplevelser, aktiviteter, merkevarer, som bidrar til økonomisk verdiskaping. Det pilotene har testet ut er om økonomisk verdiskaping kan forsterke fellesgodene, og om sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping igjen kan forsterke de private godene. Svaret er både «ja» og «nei». Den overhengende faren er privatisering av fellesgodene, og en kommodifisering av natur- og kulturarven. Samtidig kan private aktører erfare det motsatte, som en kollektivisering av privat eiendom, slik som ved fredete hus eller etablering av verneområde.

La oss gå litt nærmere innpå dette eksempelet med «freda» bygg. Foreningen «Fredet» har vært kritisk til Riksantikvarens fredning, spesielt om det hindrer deres mulighet til utvikling av eiendommen for private goder. Er du eier av et fredet bygg er kravene til vern strenge og byggets verneverdier er definert som fellesverdier. Du får tilgang til midler til bevaring, men du må også legge egne midler i potten, og det er ikke lett å gjøre endringer som kan tilpasse bygget for en besøksnæring, for eksempel. Likevel, verdiskapingsprogrammene har forsøkt å se på muligheter, og kulturminnefondet har i perioden utviklet mye kompetanse på bruk og vern. Her kan bred verdiskaping være en tilnærming i planlegging, gjennomføring og evaluering av tiltak. Tilrettelegging av bevaring av bygget for besøk, bidrar til at det «lønner» seg å ha et fredet bygg, økonomisk sett, og at det samtidig styrker den lokale håndverkskunnskapen som inngår i bevaringen, landskapet bygget inngår i tas vare på og det kan bygge tillit mellom aktørene. Foregår det ikke et slikt samspill, mellom private og felles interesser, vil en fort ende opp i en konflikt, slik vi ofte har sett både i forhold til natur- og kulturarv. Det er ingen lett avveining, men den brede verdiskapingen fordrer som strategi samspill og bærekraft.

Situasjonen er ofte ikke så ideell. Forvaltere kan erfare at bare den delen av natur- og kulturarven som synes å ha kommersialiseringspotensial får støtte, og næringslivet kan mene at verneinteressentene stanser utviklingen. Vi ser behov for utvikling av en modell som ikke bare betaler for fellesgoder, men som også gir incentiver for samspill mellom de ulike verdiskapingsformene. Her er vår oppfatning at politiske grep må til for å unngå både en privatisering av fellesgodene som hindrer felles tilgang og en kollektivisering av private goder som hindrer privat tilgang. Pilotprosjektene viser at arbeidet med bred verdiskaping som strategi søker en forsterking av det ene uten at det går på bekostning av det andre.

Dynamiske forvaltningsmodeller og integrert stedsutvikling

Natur- og kulturarven skal i større grad fungere som basis for bærekraftig stedsutvikling i forbindelse med innføringen av ny forvaltningsmodell for nasjonalparker og andre store verneområder. Det er gjennomført forsøk med lokal forvaltning av store verneområder (Falleth & Hovik, 2008), og det er vedtatt en ny forvaltningsmodell. I valget av forvaltningsmodell for nasjonalparkene og de øvrige verneområdene, har regjeringen vektlagt at forvaltningen skal være kunnskapsbasert, lokalt forankret og bidra til en mest mulig enhetlig forvaltning (Miljøverndepartementet 2009). Den nye forvaltningsmodellen innebærer at nasjonalparker, andre store verneområder og verneområder i sammenheng skal forvaltes av et interkommunalt, politisk sammensatt nasjonalpark-/verneområdestyre. Bakgrunnen for Stortingets engasjement var konfliktene mellom grunneiere og kommunale myndigheter på den ene sida og statlig naturforvaltning på den andre. Denne konflikten tiltok ut over 90- tallet parallelt med iverksetting av landsplan for nasjonalparker som Stortinget vedtok i 1993 (Daugstad et al., 2000; Hovik & Reitan, 2004). Senere har det blitt en økende interesse for hvordan verneområder kan være en ressurs for lokal og regional utvikling, og at det kan være gevinster å hente i koblingen mellom satsing på natur, kultur, reiseliv, nærings- og stedsutvikling. Etablering av regionalparker kan betraktes som en regional utviklingsstrategi, basert på nedenfra og opp-initiativ (Haukeland et al., 2010; Distriktssenteret, 2014). Målet er å skape en balanse mellom bevaring av natur- og kulturarven samtidig som behovene til lokalbefolkningen gjennom

bærekraftig bruk, foredling og utvikling imøtekommes. Det er også satt i gang tiltak for å utvikle nasjonalparklandsbyer og nasjonalparkkommuner som skal styrke utviklingen i kommuner og lokalsamfunn med utgangspunkt i nasjonalparkens mangfold av verdier som kvalitetsstempel. Nasjonalparksentre er også etablert med en viktig funksjon i forhold til dokumentasjon og formidling av kvaliteter og verdier i verneområdene.

Utviklingen ellers i Europa preges også av økt fokus på utvikling av dynamiske modeller for områdevern, noe som videre har sammenheng med økende forpliktelse til å integrere verne- og utviklingsfunksjoner. Med henvisning til utviklingen i ulike europeiske land, peker Mose (2010) på at det ikke lenger er slik at verneområder "kun" skal bevare naturen. Verneområdene ivaretar også en rekke andre funksjoner. På bakgrunn av verneområdenes *multifunksjonalitet* blir disse i økende grad oppfattet som virkemidler for regionalutvikling, og dessuten som modellområder for en bærekraftig regional stedsutvikling. På samme måte som i Norge settes den økonomiske utviklingen av områdenes anliggender i fokus, og som skal harmonisere med kravene til naturvern. Hammer (2007) hevder at det er bred enighet om at koordinert vern og forvaltning av naturressurser er gunstig både med tanke på bevaring og regional utvikling, og for å bygge felles språk mellom aktørene.

Ulike akademiske disipliner og fagtradisjoner er gjerne opptatt av ulike dimensjoner knyttet til stedsbegrepet og stedsutviklingen, og mange ulike forskningsmiljø i Norge har vært involvert i stedsutviklingsprosesser på en eller annen måte de siste årene. Det som kjennetegner utviklingen internasjonalt at den kulturelle og menneskelige dimensjonen i steder og landskap har fått større fokus i forsknings- og stedsutviklingsprosjekter (Hall & Page, 2006). Perspektiver som fokuserer på mangfold, forskjeller og nyanser knyttet til kulturelle fenomener framstår som en motsats til tidligere logisk positivistiske tilnærminger med fokus på generaliserbare modeller, sammenhenger og mønstre knyttet til romlige fenomener.

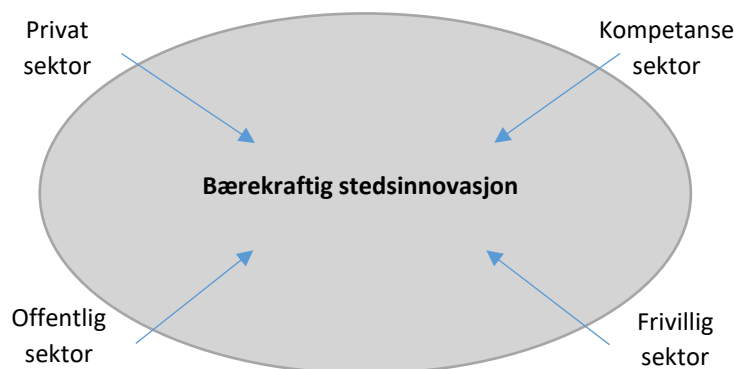
Med tanke på de framtidige stedsutviklingsperspektivene knyttet til verneområdene, er det ifølge Mose (2010) ett perspektiv som framstår som spesielt interessant: *integrert stedsutvikling*. Kjernen i denne handlingstilnærmingen er stedsutviklingskonseptenes fokus på sektorovergripende og desentrale handlingstilnærminger. Samtidig skal ikke-statlige aktører i form av regionale nettverk i større grad enn tidligere involveres i beslutnings- og handlingsprosessene, og den lokale befolkningens interesser ivaretas gjennom egnede former for deltakelse. Videre er intensjonen å rette seg målrettet mot tidligere forsømte og spesielt uheldige regioner med politiske støttetiltak og åpne nye utviklingsperspektiver for disse regionene. Mose (2010) peker på at det til tross for mange ulike faglige bidrag på området, ikke finnes noen enhetlig og generell anerkjent definisjon av integrert stedsutvikling. Med henvisning til ulike internasjonale forfattere, bl.a. Shortall & Shucksmith (1998), Shucksmith (1999), Marsden & Bristow (2000), Mose (2005.1), Grabski-Kieron & Krajewski (2007), peker Mose på at følgende konsepter kan forstås som integrert stedsutvikling:

- konsepter med en sektor- eller stedsovergripende handlingstilnærming til utvikling
- konsepter som er forbundet med en forflytting av tidligere sentrale politiske beslutningsstrukturer til et regionalt og lokalt nivå
- konsepter som fokuserer på uttalte subsidierte områder
- konsepter som forutsetter en målrettet og gjennomgående deltakelse fra den berørte befolkningen "på stedet"
- konsepter som er basert på en konsekvent oppbygging og utnyttelse av regionale partnerskap og nettverk av private, offentlige og frivillige aktører
- konsepter som er forbundet med implementering av egnede former for regional aktivering og motivering, regional rådgivning og regional forvaltning

Konsepter som kjennetegner integrert stedsutvikling internasjonalt er i stor grad sammenfallende med den utviklingen som skjer i Norge, spesielt med tanke på nyorienteringen av vernepolitikken og fokuset på vern og utvikling gjennom tverrsektoriell samhandling. Mose (2010) etterlyser imidlertid et konseptuelt grunnlag for bærekraftig stedsutvikling forankret i integrerte stedsutviklingsstrategier. Ut fra prosjektene som er gjennomført i verdiskapingsprogrammene, er erfaringene at bred verdiskaping som bærekraftig stedsutviklingsstrategi bidrar med et slikt konseptuelt grunnlag. Det er imidlertid en del forutsetninger som må være på plass dersom dette skal innføres i større skala.

Kvadrupel helix i det *lokale* perspektiv

Bred verdiskaping som strategi forutsetter horisontal samhandling og vertikal samhandling i en bærekraftig stedsutvikling. Horisontalt foregår samhandlingen mellom aktører på tvers av sektorer i tilknytning til ulike nivåer: lokale, regionale, nasjonale og globale, mens vertikalt foregår samhandlingen mellom aktører på de ulike nivåene. At ulike sektorer samhandler er gjerne blitt beskrevet som en «triple-helix-modell» (Porter, 1990; Etzkowitz & Leydesdorff, 1998). Her beskrives det hvordan innovasjon og utvikling er avhengig av et samarbeid mellom aktører i privat sektor, offentlig sektor og kompetansemiljøer. Det utelukker en sektor vi erfarer er svært sentral i prosjektene, nemlig den frivillige sektoren. Frivillige lag, organisasjoner og foreninger, f.eks. idrettslag, historielag, ornitologiske foreninger, kulturminneforeninger osv., sitter med verdifull kunnskap, og de er sentrale bidragsytere i utviklingen. Involvering av frivillig sektor er derfor en viktig inngang for å få fram et steds særpreg og kvaliteter, og involvering av frivillig sektor er med på å skape lokalt engasjement og løfte fram lokale ambassadører. Lokalbefolkning, lag og frivillige organisasjoner har den stedlige kunnskapen som i mange henseender er en forutsetning for bred verdiskaping tuftet på natur- og kulturarv som ressurs. Våre erfaringer forsterker det inntrykket Prato & Fagre (2005) presenterer i sin forskning på verdiskaping i tilknytning til nasjonalparker i USA. Den frivillige sektoren bidrar til å skape deler av det miljømessige, kulturelle og sosiale grunnlaget som gjør et sted attraktivt, noe som videre gir grobunn for den økonomiske utviklingen. Arbeidet med bred verdiskaping som strategi synliggjør et behov for å utvikle Triple-helix til en *Kvadrupel-helix* modell (jf. Fig. 3)



Figur 2 Kvadrupel helix. Basert på Haukeland & Brandtzæg (2009).

Dersom man lykkes med en nasjonal politikk og strategi for bred verdiskaping, er det også en forutsetning at den vertikale samhandlingen finner sted. Nasjonale føringer kan bli implementert på en slik måte at de blir fulgt opp gjennom planlegging og forvaltning på et lokalt og regionalt nivå så vel som internasjonalt. En måte å gjøre det på, er at arbeidet med bred verdiskaping som strategi innlemmes i internasjonalt samarbeid så vel som i nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging. I henhold til plan- og bygningslovens § 6-1 skal regjeringen hvert fjerde år utarbeide slike forventninger. Sektorvise statlige styringssignaler kan være motstridende når de skal gjennomføres på regionalt nivå. For å gi regionale planer økt legitimitet, slik at ulike aktører i større grad skal delta og forplikte seg og gå fra medvirkning til handling, vil det være behov for mer koordinerte styringssignaler fra nasjonalt nivå. Det *lokale* perspektivet dreier seg ikke bare om det globale i det lokale, og vice versa, men også det regionale og det nasjonale inngår. Vertikal samhandling forutsetter med andre ord en *Kvadrupel helix* samarbeid på tvers av nivåene

Konklusjoner

I denne artikkelen har fokuset vært på hvordan natur- og kulturarven kan bidra som ressurs for bærekraftig stedsutvikling til det beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner, samtidig som natur- og kulturarven blir tatt vare på og oppslutningen om bevaringen av den øker. Økt bruk av natur- og kulturarven, også i næringsøyemed, kan bidra til økt kunnskap og forståelse av de verdier den representerer, og dermed økt oppslutning om *vernet*. Det er ingen garanti for et slikt ideelt samspill mellom bruk og vern. Utviklingsstrategier

forankret i bred verdiskaping krever at man klarer å få til et gjensidig forsterkende samspill mellom miljømessig-, kulturell-, sosial- og økonomisk verdiskaping. Dette er en forutsetning for å fremme en bærekraftig stedsutvikling. Programmene har vist at et positivt samspill mellom ulike former for verdiskaping er mulig, men at det er nødvendig å se resultatene i et kritisk, konstruktivt og langsiktig perspektiv. Det ikke lett å forutse hva som skal til for å få til et godt samspill mellom de ulike verdiskapingsformene, og det er lett å undervurdere behov for koordinering, tilrettelegging og oppfølging.

Det er alltid en risiko for at prosessene som er iverksatt på prosjektbasis opphører når prosjektet er avsluttet. Det er også tilfelle i prosjektmrådene vi har studert. Arbeidet med institusjonalisering har ikke vært lett, for selv om en ikke ønsker å gjøre seg personavhengig, er det vanskelig å unngå. Rollen som koordinator er ikke bare å utlyse, fordi det fordrer en evne og vilje til å arbeide på tvers og snakke flere «språk». Prosjektledere opparbeider seg en kompetanse på dette arbeidet som vi mener det er viktig å ikke miste når prosjektet er avsluttet. Flere prosjektledere vi har vært i kontakt med etter avslutningen av programmene er over i helt andre jobber. Å jobbe tidlig med kontinuiteten er derfor viktig.

Bred verdiskaping krever at man klarer å etablere nye samhandlingsformer, møteplasser og nettverk på tvers av tradisjonelle skillelinjer. I en stadig mer sektorisert og spesialisert verden, er samhandling av avgjørende betydning for å fremme helhetsløsninger. Dette gjenspeiles og gjennom at sosial verdiskaping er den formen for verdiskaping som har gjennom programmene fått størst betydning. At man i utgangspunktet har en god regional forankring synes å bedre forutsetningene for koordineringsarbeidet, samtidig som det kan være lettere utløse økonomiske og faglige ressurser som spredt på ulike offentlige og private aktører.

I Norge har det gjennom ulike reformer de senere årene blitt vist en økende interesse for hvordan verneområder kan være en ressurs for lokal og regional utvikling, og at det kan være gevinster å hente i koblingen mellom satsing på natur, kultur, reiseliv, nærings- og stedsutvikling. Utviklingen ellers i Europa preges også av økt fokus på utvikling av dynamiske modeller for områdevern, noe som videre har sammenheng med økende forpliktelse til å integrere verne- og utviklingsfunksjoner. Kjernen i disse endringsprosessene dreier seg om økt fokus på sektorovergripende og desentrale handlingstilnærminger, men det finnes ikke foreløpig et konseptuelt grunnlag for bærekraftig stedsutvikling forankret i integrerte tilnærminger. Bred verdiskaping som strategi for bærekraftig stedsutvikling kan, slik vi har sett, være et bidrag til et slikt konseptuelt grunnlag.

Det ligger betydelige muligheter i å utvikle bred verdiskaping som verktøy for bærekraftig stedsutvikling, og for å ivareta og fremme ulike utmarksområders multifunksjonalitet. Det vil være behov for mer forskningsbasert kunnskap på de ulike verdiskapingsformene, hvordan de spiller inn i hverandre og hvordan vi dokumenterer den firedelte bunnlinje. Studier av hvordan aktørene samvirker i nettverk kan bidra til å forstå bedre bredden i strategien. Et kritisk og konstruktivt forskerblikk blir viktig. Det er ikke gitt at bruk og vern forsterker hverandre, ei heller at de må nødvendigvis henge sammen, men arbeidet i de ulike verdiskapingsprogrammene med bred verdiskaping som strategi for bærekraftig stedsutvikling, tuftet på natur- og kulturarv som utmarksressurser, viser at det er mulig.

Referanser

- Benjaminsen, T.A., & Svarstad, H. (2010). *Politisk økologi. Miljø, mennesker og makt*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Bjørnstad, K. (2009). *Regionalparker i Europa. Integreringsaktør for en bred verdiskaping?* Telemarksforskning. TF-notat nr. 60.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland, P.I. (2011b). *Naturarven som verdiskaper. Statusrapport 2010*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 14.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland, P.I. (2010). *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner- årsrapport 2009*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 11.
- Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. (2013). *Naturarven som verdiskaper. Statusrapport 2013*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 22.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland P.I. (2009). *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2008. Oppsummering og anbefalinger*. Telemarksforskning-Bø. TF-notat nr. 18.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland, P.I. (2008). *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2007. Oppsummering og anbefalinger*. Telemarksforskning. TF-notat 11.
- Brandtzæg, B.A., & Haukeland, P.I. (2011a). *Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport for 2010 med utviklingstrekk gjennom prosjektperioden*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 5.
- Casey, E.S. (1997). *The fate of place: A philosophical history*. Berkeley: University of California Press.
- Clemetsen, M., Brandtzæg, B.A., & Krogh, E. (2005). *Nye forvaltningsmodeller for verdifulle landskap. Oppsummering og drøftingsnotat på bakgrunn av studietur til regionale naturparker i Frankrike 21.- 25. september 2004*. Telemarksforskning og Universitet for miljø- og biovitenskap. TF-notat nr. 9.
- Daugstad, K., Kaltenborn, B., & Vistad, O. I. (2000). *Vern – planer og prosesser. Identifisering av kunnskapsstatus og - behov*. Notat 3. Trondheim: NINA-NIKU og Senter for bygdeforskning.
- Distriktssenteret (red. E. Veivåg Helseth & R. Werner Vangsnes). (2018). *Verdiskaping i ditt lokalsamfunn: Temahefte om verdiskaping basert på natur- og kulturressurser*.
- Distriktssenteret. (2014). *Regionalparker i Norge: Hva er oppnådd og hva er merverdien?*. Dato: 16.05 2014.
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (1998). *The Endless Transition: A 'Triple Helix' of University-Industry-Government Relations*. Minerva 36, 203–208.
- Falleth, E.I., & Hovik, S. (2008). *Lokal forvaltning av store verneområder. Erfaringer fra fire forsøk*. NIBR-rapport 2008:11.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Grabski-Kieron, U., & Krajewski, C. (2007). *Ländliche Raumentwicklung in der erweiterten EU*. In: *Geographische Rundschau* 59, H. 3, 12-19.
- Hall, C.M., & Page, S.J. (2006). *The geography of Tourism & Recreation. Environment, place and space*. London: Routledge.
- Hammer, T. (2007). *Biosphere Reserves: An Instrument for Sustain-able Regional Development? The Case of Entlebuch, Switzerland*. I Mose, I. (Red.): *Protected Areas and Regional Development in Europe. Towards a New Model for the 21st Century* (s. 39-54). UK: Ashgate.
- Haukeland, P.I., & Brandtzæg, B.A. (2009). *Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig utviklingsperspektiv*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 20.
- Haukeland, P.I. et al. (2010). *Landskapsøkonomi: Bidrag til bærekraftig verdiskaping, landskapsbasert entreprenørskap og stedsutvikling*. TF-rapport 263.
- Haukeland, P.I., Brandtzæg, B.A., Clemetsen, M., Krogh, E. & Bjørnstad, K. (2007). *Nettverket: Natur- og kulturparker i Norge. En fagtur til England 25.-28.11.07*. Telemarksforskning og Universitetet for Miljø- og Biovitenskap. TF-notat nr. 1.
- Haukeland, P.I., Svardal, S. Brandtzæg, B.A., Clemetsen, M., Krogh, E., Bjørnstad, K., Mose, I., Siegrist, D. Hammer, T., & Weixlbaumer, N. (2010). *Landskapsøkonomi. Bidrag til bærekraftig verdiskaping, landskapsbasert entreprenørskap og stedsutvikling. Med eksempler fra regionalparker i Norge og i Europa*. Telemarksforskning. TF-rapport nr. 263.
- Haukeland, P.I., & Brandtzæg, B.A. (2011a). *Naturarven som grunnlag for bred verdiskaping. Samlede oppstartanalyser fra verdiskapingsprogrammet Naturarven som verdiskaper*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 52/2011.

-
- Haukeland, P.I., & Brandtzæg, B.A. (2011b). *Nasjonalparklandsbyene: En evaluering*. Telemarksforsking. TF-notat nr. 2.
- Haukeland, P.I., & Brandtzæg, B.A. (2014). *Naturarv skaper verdier: Sluttanalyse av verdiskapingsprogrammet Naturarven som verdiskaper*. Telemarksforsking. TF-rapport 351.
- Haukeland, P.I., & Hvitsand, C. (2015). *Kulturarv og bred verdiskaping*. Telemarksforsking. TF-rapport nr 61.
- Hovik, S., & Reitan, M. (2004). National Environmental Goals in Search of Local Institutions. *Environment and Planning, Government and Policy*, (22), 687-699.
- Latour, B. 2017. *Facing Gaia: Eight lectures on the new climatic regime*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Latour, B. 2004. *Politics of Nature: How to bring the sciences into democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Marsden, T., & Bristow, G. (2000). Progressing Integrated Rural Development: A Framework for Assessing the Integrative Potential of Sectoral Policies. In: *Regional Studies* (34, No. 5), 455-469.
- Miljøverndepartementet. (2009). *Etablering av ny modell for forvaltning av verneområder – invitasjon til å delta i nasjonalpark-/verneområdestyrer*. Oslo: Departementene.
- Mose, I. (2010). Dynamiske verneområder og integrert stedsutvikling. I Haukeland, P.I. et al. (2010). *Landskapsøkonomi*. Telemarksforsking. TF-rapport Nr. 263.
- Næss, A. (med P.I. Haukeland). 1992. Sustainability! The integral approach, i Sandlund et al. *Conservation of Biodiversity for Sustainable Development*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Perreault, T., Bridge, G., & McCarthy, J. (2015). *The Routledge Handbook of Political Ecology*. London: Routledge.
- Porter, Michael E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. London: Macmillan.
- Prato, T., & Fagre, D. (2005). *National parks and protected areas: Approaches for balancing social, economic and ecological values*. New York: Blackwell publishing.
- Ray, C. 2001. *Culture Economy*. UK: Report from LEADER.
- Riksantikvaren. (2011). *Kulturminner i bruk -verdi, vekst og vern. Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006 – 2010. Sluttrapport fra Riksantikvaren*. Oslo: Riksantikvaren.
- Savitz, A., & K. Weber. (2006). *The Triple Bottom Line*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sennett, R. (2018). *Building and Dwelling: Ethics for the City*. NY, NY: Farrar Straus and Giroux.
- Shortall, S., & Shucksmith, M. (1998). Integrated rural development: Issues arising from the Scottish experience. I *European Planning Studies* (6, Nr. 1, s. 73-88).
- Shucksmith, M. (1999). *Rural and regional policy implementation*. Aberdeen: Arkleton Research Center..
- Sletterød, N.A. (2001). *Interregprosjektet bedriftsutvikling uten grenser. Teoretiske og metodiske fokus på følgeevaluering av og følgeforskning på bedriftsutvikling*. Steinkjer: Nord-Trøndelagsforskning.
- Storm, H. N. & K. Vareide. (2010). *Stedskvalitet og attraktivitet*. TF-notat 59.
- Svardal, S., Clemetsen, M., & Bjørnstad, K. (2008). *Regionalpark som utviklingsstrategi. En introduksjon*. Telemarksforsking. TF-notat nr. 16.
- Verdenskommisjonen for miljø og utvikling 1987. *Vår felles framtid*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Worldwatch Institute (1990). *State of the world 1990*. New York: Worldwatch Institute.